

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 102 (16262) 2000 чылдың сентябрь 14, четверг Ат салган шагы Садар ертээ 3 рубль. 21.00

В. И. МАТВИЕНКО — ТЫВА ЧЕРДЕ

АЭРОПОРТКА УТКУУШКУН

Россия Федерациязының Чазааның Даргазының оралакчызы В. И. Матвиенко ажилчы албан черук кылып, Тыва Республиканың найысылалына сентябрь 12-де самолет-биле ужуп чедип келген. Валентина Ивановна Матвиенкону Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак, Дээди Хуралдың Даргазы Ш. В. Кара-оол, Сибирьниң Федералдыг округунуң Тыва Республикада Федералдыг кол инспектору Н. В. Холодов болгаш республиканың яамаларының, ведомстволарының удуртукчулары Кызылдың аэропортуна чылыс-биле уткуп, хүлээп алган.

Тыва болгаш орус национал хептеринг кыстар тыва база орус чанчылдар суугаар ак чемниң дээжини, хлеб, дусту Валентина Ивановнага сөөңеп хүндүлөп, дириг чечектерин тудускан. Тываның хүндүлүг аалчызы өөрүп четтиргенин илереткен.

В. И. Матвиенко республика солундарының, телевидениезиниң, радиозуун журналистеринге Тывада ажилчы албан черук кылып келгениниң сорулгазының дугайында кыска интервьюну аэропортка берген. Оон чугаалааны болза:

— Россия Федерациязының Чазааның яамаларының болгаш ведомстволарының улуг болук толээлекчилери-биле кады чедип келдим. Сан-хөө, Экономика, Күш-ажыл, Кадык камгалал, Өөредилге, Культура яамаларының удуртукчулары келген, азы экономика болгаш социал адырны харылаар кол яамаларының ажилдакчылары-дыр. Тывага чедип келген, оон экономиктиг, социал хөгжүлдениң байдалын өөренип көөр, анализтээр, кандыг шийтирилээр ужуруг айтырылдар барын, моон сонгаар ажилышты иккидери-биле федералдыг төнтен кандыг деткимче, дуза херегин тодардыр сорулгалыг келди.

Боттук болгаш боттук эвес чылдагачыларын уржу-биле Тываның экономиктиг хөгжүлдениң деңгээли Россияның көрүзүлгелеринден хожудуп турар, амыдырал Россияның ортук депенинден куду. Социал айтырылдары харылаар Чазак Даргазының оралакчызы кижини мөөңө Тывада байдал соолу үде экишип турар-даа болза, оон бюджет организациаларына шалын талазы-биле өрөзи

хөйлериң бирээзинге хамааржыры сагыш чо-ваашкынымы болдуруп турар.

Тыва Республиканың Президентизи кончук хөй чүүлдери кылып турар, анаа сөөлү үеде дузавысты чедирген бис. Байдал ам ындыг кончук чидиг эвес, ынчалза-даа федерацияны өске субъектилеринден хожудагышаан. Амгы үеде Россия Федерациязының Чазаа республиканың ажилдап кылганы 2005 чылга чедир Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң федералдыг тускай утканышкыныг программазын чугаалажып көрүп турар. Бистер маанаа ажил-албан кылып чоруп турар үеисте оон кол айтырылдарын сайгарар, көөр бис. Дедир ээп баргаш, ону Россия Федерациязының Чазааның хуралына чугаалажып кылдыр.

Республиканы хөгжүдериниң иштиги курларын, аргаларын илередириң, оларны канчаар ажылдарын өөренириң, экономиканы канчаар хөгжүдериниң, чурттакчы чонун амыдыралының денелин канчап экижилериниң, социал адырда байдалды эдериниң айтырылдарын шийтирилээр чугула болуп турар. Оон-биле кады республиканың комплекстиг чедиишкиниң хөгжүүрүне федералдыг төнтен кандыг немелде дуза херегин тодардыр.

Ийи хүнүн дургузунда бүгү чүүлдери кичээгейлиг көөр, өөренип, чугула социал объектилерге, школаларга, эмнелгерге, культура албан черлеринге баар, хоочуннар, башкылар, эмчилер-биле ужуражып бис. Бу бүгү республикада боттук байдалды билип алырынга дузалаар деп болдар мен — деп,

түннелди ол айтыпкан.

РФ-тиң Чазак Даргазының оралакчызы-биле кады федерацияны Өөредилге яамызының сайыдының бирги оралакчызы А. Ф. Киселев, Культура яамызының сайыдының оралакчызы В. Н. Антонов, Күш-ажыл болгаш социал-хөгжүлдө яамызының сайыдының оралакчызы Г. И. Керелова, Сан-хөө яамызының сайыдының оралакчызы Е. Ф. Бушмин, Кадык камгалал яамызының сайыдының оралакчызы О. В. Шарова болгаш өске-даа Чазактың харысалгалыг ажилдакчылары келген. Ол ышкаш Тыва Республикада Курүне Думазының депутаттары Н. И. Локтионов оларны-биле кады ужуп келген.

ЧУРУКТАРДА: В. И. Матвиенконуң Кызыл хоорайның социал адырның албан черлеринге чоруп турганы. Владимир САВИНЫХТЫҢ тырттырган чуруктары.

БООДАЛ ЧЕЧЕКТЕР-БИЛЕ ҮДЕДИП...

Бедик аалчылар самолеттан дүшкөш, бичини доштангып алганында чыда, Тыва Республиканың Президентизи Шериг-оол Дижижикович Ооржак оларга найысылалдыг социал адырларынга хамааржыр объектилерин көрүзери-биле апташкан.

Баштай аалчылар Тываның Курүне лицейинге чекеш, өөреникчилер болгаш башкылар-биле ужурашкан. Ынчалдыр республикада база бир шырак өөредилге чериниң байдалы-биле танышкан. Аалчылар классарының каасталга-дерилгезинге холчок таарзынган. Валентина Ивановна лицейде англи дыл өөренип турар өөреникчилер-биле мендешире, (ужуражырга) олар “Улукем, ун глед минт ю — кирип моорлаңар, силерни коорге өөрүңчү-дүр” — деп уткуп хүлээп алырга, хүндүлүг аалчы англи дылы лицейде эки өөредип турарын айтыпкан. Моон-даа сонгаар чедиишкиниң болурун күзеп каан. Оон аалчылар Алдан-Маадыр атыг чурт-шинчилел музейинче чорупкан. Анаа

оларны “Чаңгы-Хая” деп уран чүүл болуу хөөмей-сыгыт-биле уткуп алган. Тыва чонун эрткен оруун, оон төөгүзүн Валентина Ивановна дыка сонурган көргөн, ол сонургаан чүүлдериңе катап-катап эглип кээп турган. Оон олар музейин чаа тудуун көөрү-биле чорупкан. Аалчыларга чаа музейиниң тудуунун македин архитектор Фан Че Ир көргүскөш, амгы үеде кылдынып турар ажилдар-биле таныштырган. “Тудугун ниити өртээ 38 млн. рубль түнүг акша болганда, оны быжы кылып алыр болза экидир” — деп, Валентина Ивановна чугаалаан.

Дараазында бедик аалчылар ТКУ-нун башкылары-биле болгаш студентилери-биле ужурашкан. Анаа студентилериниң салган айтырылдарына харыларын берген. Чижээлээрге: Лабораторлуг ажилдар кылыр херекселдер эргилээр, бо талазы-биле дузалажып болур силер бе? — деп айтырыга Валентина Матвиенко мынчаар харылаан: Ийе, 10 чыл иштиңде университеттерге лабораторлуг ажилдар

кылырынга херек ужуруг акшаладырышкыны чорутпай келген, ынчалза-даа бо талазы-биле чаа программаны хүлээп алган. Акша чок дээш сула салдынмай, боттары база акшадан ажилдап өөренир болза эки-дир.

Студентилер оон-даа өске айтырылдары салган, долу харыларын алган. РФ-тиң Чазаа өөредилге адырларыңче улуг утканышкыныг программа хүлээп алганың, 2001 чылдың бюджетинде дээди өөредилге черлеринде 50 хуу акшаландыры көрдүгенин Валентина Ивановна чугаалаан.

Эмчилер хүндүлүг аалчыны боода-боода чечектер-биле уткуп хүлээп алгаш, чоруп турла, турса-каал кылдыр чурукка тырттырып ап-даа турганар.

Валентина Ивановна Православ хүрээге чедип, Алексий ада-биле чугаалашкан. Хүрээден үнүп келгеш, бөдүүн чон-биле база ужуражып чугаалашкан.

Кажан аалчылар 9 дугаар школаның чанынга чедип келирге, оон даштында чыылган өөреникчилер, башкылар болгаш анаа эрткен-дүшкөн чон улуг сонургал-биле чыгылып келген. Школаның эжиниң аксында база-ла хөөмей-сыгыттын бараалгаткан, сүттүг шай, кадка туткан утукчулар хүндүлүг аалчыларны уткуп турганнар. Валентина Ивановна башкылар болгаш өөреникчилер школаның эжиниң аягып киринче чалап, школаның улуг ак өңчө кирип, ында амданыг тыва чемниң дээжини белеткөөн столче чалап, хүндүлүг тыва езу-чурумун кылган. Келген аалчылар школа коллективиниң салган айты-

рыларынга долу харыларын берген. Башкылар Валентина Ивановнанын аажы-чангы улуг магадал-биле сонургаан.

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ АЖЫЛ-АЛБАНЫ

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ — ЧОННУҢ КАДЫКШЫЛЫ

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак эрткен неделяда ажилдаар шагының хөй көзини Кызыл хоорайның медицина албан черлериниң ажил-херектериниң байдалын өөренип көөрүңе турсааткан. Шериг-оол Дижижикович оон бичиле мурнуу чарында ол-ла сорулга-биле хоорайны оң талакы девискээринге база чорсаан, республика найысылалының кадык камгалал албан черлериниң чаңгызы-даа Президентиниң кичээнгейинден дашкаар ортаан.

Президентиниң ол эмнелге албан черлеринге чорсаанының кол сорулгазы — медицина албан черлериниң кышкы байдалдарда ажилдаарыга беленин хынаары турган болза-даа, эмчилер коллективтери-биле ужуражылгаларың болгаш беседаларың үзінде албан езуунуң кызы-даа база социал ужурудузалыг өске-даа айтырылдар ала-чайгаар тургустунуп турган.

Хоорайның эмнелгелериниң хөй кезин кыска багай эвес белеткестинген дээрзин Ш. Д. Ооржак демдеглээ: эргежок чугула септелге чоруттуңан, чылдылга системаларының ажилдарын хынаан. Ынчалзажок четпес ажилдыг чамдык эмнелге албан черлери база бар болган. Анаа хоорай бюджетинден акшаландырып турар халдарың аарыларга удуз эмнелге болгаш оон уруулар салбыры хамааржыр. Анаа септелгени май айдала эгелээ, ынчалзажок акша-хөреңги ангылап бербээнинден септелге ам-даа доозулбаан.

Республика Чазааның дузавыны, федералдыг болгаш республика чергелиг айтыгтың сорулгалыг программалары ботандырганының, медицинаның камгаладылга фондузу-биле демниг ажилдың ачымында сөөлү үеде кадык камгалалында ажил-херектер элээн экижээ дээрзин эмнелге албан черлериниң удуртукчулары Президент-биле беседалар үзүндө чугаалааннар.

Ылаңгыя эмнелгелерни эмнер аймаа болгаш эм препараттар-биле хандырылгада шала нарын байдал чиккен, чаа дериг-херекселдерни болгаш приборларны садып алырга тургустунуп келген. Ылаңгыя перинатал төптү болгаш № 2 божудулга бажының амгы үеин медицина аппаратуразы-биле хандыра талазы-биле улуг ажил чоруттуңан. Удасанча АКШ-тан чаа дериг келирин манап турарлар.

Оон ангыда эмнелге албан черлерин аш-чөм продуктулары-биле хандырылганың чамдык бурунгаарлаашкынар бар. Аш-чөм продуктуларын тус черниң бараан бүдүрүкчүлериңден садып ал турар. Чамдык ажил-агыйлар-биле керээ суугаар бот-боттарыңа ажыктыг харылаалар тургустунган. Чижээлээрге, № 1 республика эмнелгези “Кызыл тараачын” көдээ ажил-агый бүдүрүлге колхозу, республиканың уруулар эмнелгези “Революцияның чалбыжы” совхоз-биле харылааны тулуп турар. Республиканың психиатрия эмнелгезинде аш-чөм айтырыы ында долузу-биле шийтирилген.

Аарыг кижилерни чүгле картофель болгаш ногаалар-биле эвес, а сүт-биле база хандырып турар Тываның медицина албан черлериниң аразында сайзыраңгай дузалар ажил-агыйлыг кара чангыс эмнелге чери болуп турар. Кызыл хоорайның ме-

дицина албан черлеринге барып, оларның ажил-херектери-биле танышкан, “республиканың кадык камгалалы черле багай эвес-тир, дыка-ла өрү тыргыткан-дыр” деп, Президент түңнелди кылган. Эмнелгелер амгы үеиниң аппаратуразы-биле деригтинип турар, кадрларның өөредилгези чоруп турар, эмнээшкениң эң чаа технологияларын илестерип турар. Оон-биле холбаштыр Шериг-оол Дижижикович Россияның алдарлыг эмчизи Виктор Александрович Вересагиниң ажил-чорудулгазын ончалап демдеглээ. Эмнээшкениң чаа методиказын ол шийтээди алган болгаш ону ажылгап турар.

Ынчалзажок шийтирилээр ужуруг айтырылдар ам-даа хөй дээрзин Президент демдеглээ, ону эскерип көргөн-даа.

Ислеринге кагдырган өскүс-чавыс уруулар, туберкулез аарылары, алкоголь болгаш наркомания дээр ышкаш айымдыг социал болушкуннарже Президент онза кичээнгейни угландырган, ол айтырылдарны шийтирилээр чүгле эмчилерин эвес, а Чазактың, чамдык яамаларың болгаш ведомстволарың үр үеде доктаамал болгаш дугуруштуңан күженишкениң иреттер турар деп демдеглээ.

Сонгаарладып болбас чамдык айтырылдар талазы-биле шийтирп медицина албан черлеринге Президентиниң чорсаанының соонда дорсаан-на хүлээп алдынган. Нашыңа кадыкшыдары-биле болгаш боттандырылган чарууларга база улуг аарыгдалар негеттнер чамдык айтырылдар ТР-ниң Чазааның хуралдарына шийтирилтинер. Юрий СУЧКОВ.

Делегей чергелиг конференция

ХӨЙ ЯНЗЫ АЙТЫРЫЛГАРНЫ ЧУГААЛАШКАН

Сентябрьның 12-14 хүнери Тываның курүне университетиниң база Тыва Республиканың эртеминиң болгаш культуразының төөгүзүңе онзагай хүнер болуп артар. Чүге дизе сентябрь 12-де “Бижик... Тывага эртеминиң тургустунганы болгаш сайзыралы” дөң делегей чергелиг конференция ажылын эгелээ.

Ук конференцияга Японияның Осака хоорайның даштыкы дылдар университетиниң аспирантызы Наоки Такашима, Моолдун курүне университетиниң Ховд хоорайында салбырының даштыкы дылдар кафедрасының башкызы, филология эртеминиң кандидаты Ээянбуу болгаш Россияның ангы-ангы регионнардан, эрте топтеринден эрте докторлары, кандидаттары киришкен. Оларны аразында Алтай Республиканың Гуманитарлыг шинчилелдер институтун улуг эрте ажилдакчызы, филология эртеминиң кандидаты Н. А. Янмова, Даг-Алтайның курүне университетиниң аспирантызы С. Д.-Б. Сарбашева, Хакас Республиканың курүне университетиниң доцентизи Л. И. Чебодаева, профессор С. П. Ултургашев, филология эртеминиң доктору ХКУ-нун профессор В. Г. Карпов, Новосибирск хоорайында филология эртеминиң кандидаты, доцент Н. Н. Широкова, филология эртеминиң кандидаты, доцент Л. А. Шамина база Новокузнецк хоорайында, Чувашияда, Шорияда болгаш өске-даа хоорайлардан келген билдингир эрте ажилдакчылары аалчылар бар.

Тывага моон мурнунда каш-даа катап кээп чорсаан Германиядан профессор Эрика Таубе, Япониядан профессор Такао Катсухико амы-хуунуң аайы-биле кээп

шывавазын хомудал-биле дыңнадып, конференцияны кижикчилеринге чедиишкени күзээ. Тыва-биле моон-даа сонгаар харылааны үзүспүн дыңнатканнар. Келген аалчылары ТКУ-нун тыва дыл болгаш литература кафедрасының башкылары чылыс-биле уткуп, найысылалдыг төөгүлүг черлери-биле таныштырып, республиканың Чурукчулар бажынында “Уралдың үнелиг даштары” деп делегени соңууртатканнар.

Сентябрьның 12-де конференция кижикчилериниң хуралы болган. Хуралды Тыва Республиканың Гуманитарлыг шинчилелдер институтунун директору В. Д. Март-оол, биология эртеминиң кандидаты, доцент Н. Г. Дубровский, ТКУ-нун доцентизи М. А.-Х. Ондар башкарып эрттирген.

ТКУ-нун ректору, биология эртеминиң кандидаты, доцент Н. Г. Дубровский эгесас ап конференцияны кижикчилеринге, келген эртемен аалчыларга чалалганын хүлээп ап чедип келгениңе четтиргени илестиди, байыр чедирген. Делегей чергелиг улуг конференцияны эрттеринге дузаланы дээр ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржакка, ТР-ниң Чазаанга, университеттиң тыва дыл болгаш литература кафедрасының башкыларыңа, ылаңгыя кафедраның эргелекчи филология эртеминиң кандидаты, доцент М. В. Бабуу-Сюрюнге

болгаш өскелерге-даа ол четтиргени илестирген. Тыва Республиканың Дөдүл Хуралының даргазы Ш. В. Кара-оол база байыр чедирип, тыва дыл моон-даа сонгаар сайзыраарын, Тывага эрте ажилдакчылары ам-даа немсир болуп деп йорзөгөн.

Конференцияга кижик келген эртемендер эгес ап байыр чедиргеш, тыва чон оларны эки уткуп хүлээп алганына оорукчулар катап-катап илестирди. Чамдык биче сангыг чоннарның дылы, культуразы, аас чогаалы чиде бергени улуг дувурелди отуруп турар болгай. А Тыва чүс-чүс чылдар эртсе-даа, ындай байдалга келбес дээринге бүзүрели улуг дээрзин олар демдеглээ.

Конференция үзүндө илестелерин темазы янзы-бар болган, ынчалза-даа колдуунда Тыва дугайында, оон бижиниң, дылының, аас чогаалының, культуразының айтырылдарыңче хөй кичээнгейни угландырган.

Конференцияның сорулгазы болза, өске эртемендер-биле кады ажилдарының оруктарын дилеп тодардыр, бистин эртемендериниң шинчилелдериниң дугайында өске эртемендериниң үнелин алыры болгаш тыва бижикти моон-даа сонгаар сайзырадыр. (Конференцияның ажылының уланычызын дараазында номерден номчуур силер). Алдына СААЯ.

Тыва Республиканың Топ курүне архивиниң ажилдакчыларын шаңнаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Архив херектерин эмгелээринге ачы-хавыялар болгаш хөй чылдарда ак сеткилди күш-ажылы дээр “Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы” хүндүлүг атты Тыва Республиканың Топ курүне архивиниң директору Тамара Седиполовна СААЯГА тусуп.

Тыва Республиканың Хүндүлүг бижини-биле Тыва Республиканың Топ курүне архивиниң документ учедуну болгаш камгалал хандырылга килдиниң эргелекчи Наталья Ивановна СУРГУТСКАЯНЫ,

Тыва Республиканың Топ курүне архивиниң меделер кылыр, документтер парлап үндүрер болгаш ажылгаар килдиниң эргелекчизи Татьяна Дакпой-ооловна МОНГУШТУ шаңнаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК. 2000 чылдың сентябрь 12 № 754 Кызыл хоорай.

В. И. МАТВИЕНКО — ТЫВА ЧЕРДЕ

ЧАҢГЫС-ДАА АЙТЫРЫГ КИЧЭЭНГЕЙ ЧОК АРТПАС

(Төнчүзү, Эгези 1-ги арында).

Россия Федерациязының Чазак Даргазының оралакчызы В. И. Матвиенкоңуң ТР-ниң Чазак бажының хуралдаар залында дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары биле ужуражылгазы сентябрь 12-де кезжэ болуп эрткен.

ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак бистин республикада Россия Федерациязының Чазак Даргазының оралакчызы В. И. Матвиенко ажилчын албан чорук кылды чедип келгенин, ооң удурткан командазының составынын шыраан чылганнарна дыйнаткаш, Валентина Ивановнага сөс берген.

Тыва Республиканың Президентизиңиң чалаанын сузугаар республиканың экономиказының хөгжүлдүзү, социал адырының ажил-ижи, чурттакчы чонунуң амьдырал чуртталгазы биле таныжар, кайгы шиттирлээр айтырыглар барын өөренип көөр, федералдык төптөн кайдыг деткимче, дуза херегин толарадыр дээш Россияның федералдык яамыларының удурткучулары Тывада чедип келгенин чугаазынын эгезинде ол айткан. Олар Кызылдың эмнелгелеринге, школаларына, өөредилге, культура албан черлеринге чедип, оларнын ажилын сонургап көргөн. Башкылар, эмчилер биле ужурашкан.

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынын күрүнеңиң социал-экономикалык хөгжүлдүзүне кирген үдүрү Россия Федерациязының Президентизи болгаш Чазак бедни биле үнелеп көрүп турарын В. И. Матвиенко демдеглээ. Ынчангаш оларнын амьдырал байдалын экижидеринче угландан кайдыг боттуг хемчеглерин ап турарына доктааган. Пенсиянын хемчээлин улгаттырган, анаа чыл төнчүзүнде немелдени база кылдыр.

Чазактын пенсия өрөз 30 млрд. рубль чедип турган, ону кыска хуусаада төлзө. 1999 чылдан бээр пенсияны ай санында саадал чок ап турар болу берген. Хоочуннарын эм аймаа биле хандырапы кончук чидип айтырыг, ону чогумчалыг шиттирлээрин хемчеглерин Чазак ап турар. Тускай чуртталга бажынарын улду назылыг кижилерге тулуп берип эгелзэн, оларда эмнелгелер база бар. Кырганнар бажынарын септээринге 2 миллиард рубльди чарыдаан. Оон өске даа дайынның, күш-ажылдың хоочуннарын амьдыралынын байдалын экижидер хемчеглерин алган. Россия Федерациязының субъектилер, республикалары бо галазы биле эвэзш эвес аждыдарны кылганын база айтыркан.

“Хоочуннар дугайында” Хоойлу моон мурунда шоолуг күөсеттинмейн келген. 2001 чылдын январь 1-ден эгелзеш, ук Хоойлуну федералдык бюджеттен акшаландырар, ындыг болганда ооң амьдыралына боттанылгазы экижидер.

Россияның Чазак социал программаны күөседир дээш болдунар-ла хемчеглерин ап турар. Бирги ээлчегде инвалидтерге, улуг назылыг чаңгыс кижилерге, хой урулуг өбүлдерге кол кичээнгейн угландырган. Оларга адресит дузаны чедирер.

Валентина Ивановна чонунуң социал камгалалын күөштердиринче угландан Россиянын Чазактын ап чорудуп турар өске даа

Хемчеглерин чугаалан берген.

ТР-ниң дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Т. Ч. Норбу бир дугаарында санал берген. Кандыг-даа бергелер турза, хоочуннар анаа торулбайн, багай эвес чурттап турарын ол демдеглээ. “Хоочуннар дугайында” Хоойлу Тывада күөсеттинмейн турарына хомудалын илереткен. Хоорай автобустарына халас чоруур чингелде безин чок. Эм аймаа биле хандырылганын бергезинге, өртзөнн улуунга, эмчи поллин чогуна, чуртталга бажынарын чедип эгелзеш ол доктааган.

Брак Тывага ажил-албан кылдып, тыва чоңа деткимче көргүзүр дээш чедип келген Валентина Ивановнага өөрүп четтиргеш Т. Ч. Норбу илереткен, оон берге болган харымсалгалыг ажилына чедипкинерин, чаагай кадыкшылды күззөн. Дирин чекетти, суй белекти анаа сунган.

Назы-хары улгады даа берген болза, чоңа аят дуза чедирер биле ары дуза агайын кылдып турар мен деп, Даржаа Куулар чугаалаан. Ол бо чылын 60 га черден 50 тонна тарааны ажаал алган, Кызылдын он эли-салгини сүт-биле хандырып турар, спортчуларга акша-копексе биле деткимчени көргүзүп келген. Тыва оолдар, кыстарын дээди өөредилге черлеринге кирер чингелдени тургузарын, арагалаашкыкта, наркоманияга, халдавырлыг аарыгларга удур демиселди Федералдык Чазак күөштелдерин санаалдаан.

Ук саналды В. И. Матвиенко чүлдүзүнүп деткөөн. Даржаа Дугаржакович улуг назылыг-даа болза, кончук аяктыг аялды кылдып турарын ол айткан, ооң дугайында солуннарга бижириң, телевизияга көргүзериң дилзэн.

Тываның улустун чогаалчы К-Э. К. Кудажы сөс алгаш, тыва чечен чогаалдын хөгжээнин демдеглээ, ынчалза даа соолуг үеде акша-копексеңиң четпезинден чогаалчыларнын номнары үнмейн турар. Чогаалчы “Уйгу чок Улуг-Хем” деп романын 5 номуң үжөн чыл иштинде бижиң келген, ооң соолуг томоннарын орус дылга парлап үндүреринге дуза чедирерин дилзэн.

Валентина Ивановнаның кылаштап чоруурун безин көөрге, кончук шиттирлелиг кижидир деп, чечсирген сөстер биле чогаалчы мактааш, анаа ак орукту, быжыг кадыкшылды йөрзөгөн.

В. И. Матвиенко улустуң чогаалчынын сөздөманын чеченин магадаан, Тываның суратлыг кижизинге деткимче көргүзүр арга барын дыйнаткан.

Мурнунда ажилдап чоран кожууннар даргаларынын пенсиязын улгаттырган, партия райкомунуң бирги секретарь чораннарын пенсиязын өстүрбейн турар, чүгүндү дең эвес болуп турарын күш-ажылдың хоочуну Аваа Монгуш айтырган.

Хоойлу да шын эвес бижитинген, ону эдер, ажилдап чоран кижилерин пенсиязын улгаттырар, хомудатпас ужулдуг деп, Чазак Даргазынын оралакчызы харылаан.

Күш-ажылдың хоочуну Галина Бессмертных туруп келеш, Россия Федерациязының Конституциязында, Судде демдээне кижиңин сагыш-сеткилинге таарышпас чүдүлдер барын чугаалаан. Өөредилге номнары школаларда ховартаан, орта Чазактан дузалаарын дилзэн.

Кызылдын пенсионер башкыларынын амьдыралынын, ажил-ижинин дугайында хоочун башкы Анна Михайловна Энютун таныштырган, башкыларже кичээнгей салырын кол айтырыг кылдыр санаан. Башкыдан шыраак билиги кадрларны белеткээри хамааржырын айткан.

Ада-чурттуң Улуг дайынның киржикчилери Николай Иванов, Тимофей Пичен-оол, афганчы Тыва Республиканың Дээди Хуралынын депутаты Леонид Кара-оол чүве чугаалааш, боттарынын чамдык хому-

далдарын илереткен. В. И. Матвиенко ужуражылгага кирип чедип келгени дээш дайынның, күш-ажылдың хоочуннарына өөрүп четтиргенин илереткеш, оларга омаксерге болурун, чаагай кадыкшылды күззөн.

Дайынның киржикчилеринге, инвалидтерге чингелдер көргүзүр айтырыгын республиканың Чазак өренип көөрүн дилзэн. Ужуражылгага чүве чугаалааннарын чангыс-даа айтырыг кичээнгей чок артпас, ону шуптузун сайгарып көөр, шиттирлээр хемчээш Чазак алырын чылганнарга ол дыйнаткан.

ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак ужуражылганын түнелсин үндүрүп чүве чугаалаан. Амьдыралчы кончук чууга, күөседип болуп айтырыгларын колдургенин айткан. Оларны күөседип дээш Тыва Чазак хемчеглерин адыр, Валентина Ивановнаның удурткан командазы республиканың байдалын ханы өөренип көрүп, боттуг дузаны чедирип эгелзешин ол демдеглээ.

Дүүн В. И. Матвиенко Каа-Хем болгаш Тожу кожууннарына чоран болгаш республиканың удурткучулары биле ужураштып, журналистер биле парлап конференциязын эрттирген. Оон дугайында даразында номерден номчуур силер.

Таан-оол ХЕРТЕК.

“2000 чылдың Тыва Республиканың экология фондузунуң бюджетин дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузуң күш чок болдурган дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузуң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) доктаадыры болзо:

1. “2000 чылда Тыва Республиканың экология фондузунуң бюджетин дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузуң күш чок болдурган дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузуң хулээлери.
2. Тыва Республиканың Чазак Тыва Республиканың экология фондузунуң хореңгизин тургузарынын болгаш хуваарынын чурмуң федералдык хоойлузулуга дууштур болгаш “2000 чылда республиканың экология фондузунуң бюджетин дугайында” Тыва Республиканың чогуур хоойлу төлөвилелин Дээди Хуралга кирер.
3. Тыва Республиканың Президентизинге ат салдыра биле бо Хоойлуң чорудар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Даргазы Ш. КАРА-ООЛ. Кызыл хоорай, 2000 чылдың июль 12. № 714.

Тыва Республиканың Конституция комиссиязының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫҢЫ

Россия Федерациязының Конституциязына, Чингине Прокуратураның 2000 чылдын июль 31-де № 7/5-1-821-2000 айтышыкына дууштур Россия Федерациязының субъектилеринин нормативтиг эрге-хоойлу актыларын кирер дугайында Россия Федерациязының Президентизинин негелдезин, Улуг Хуралдың хоойлу саналдар эргезинин дугайында “Тыва Республиканың чоунуң Улуг Хуралының (сөздизинин) дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузуң 3 чүдүлүгү үндөлдүш, Тыва Республиканың Президентизинге болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттарына Кыйгырын боттандырбышаан база Тыва Республиканың Конституциязын Россия Федерациязының Конституциязына дууштур кирерин улам дүргедир биле Тыва Республиканың Конституциязынын (Үндөзин Хоойлузуң) 69 чүдүлүгү 3 кеззөн, 73 чүдүлүгү 3 кеззөн удуртулга болдурбушаан, доктаадыры болзо:

1. Тыва Республиканың чоунуң Улуг Хуралының (сөздизинин) ийги чыгыжынын Тыва Республиканың Дээди Хуралының кирерин Тыва Республиканың Конституциязынын чаа эдилгезинин талазы биле Тыва Республиканың Конституция комиссиязын чоунуң Улуг Хуралының (парламентизинин), Дээди Хуралының (парламентизинин), Тыва Республиканың Чазак-публиканың Конституциязын Россия Федерациязының Конституциязына дууштур кирерин улам дүргедир биле Тыва Республиканың Конституциязынын (Үндөзин Хоойлузуң) 69 чүдүлүгү 3 кеззөн, 73 чүдүлүгү 3 кеззөн удуртулга болдурбушаан, доктаадыры болзо:
1. Тыва Республиканың чоунуң Улуг Хуралының (сөздизинин) ийги чыгыжынын Тыва Республиканың Дээди Хуралының кирерин Тыва Республиканың Конституция комиссиязын чоунуң Улуг Хуралының (парламентизинин), Дээди Хуралының (парламентизинин), Тыва Республиканың Чазак-публиканың Конституциязын Россия Федерациязының Конституциязына дууштур кирерин улам дүргедир биле Тыва Республиканың Конституциязынын (Үндөзин Хоойлузуң) 69 чүдүлүгү 3 кеззөн, 73 чүдүлүгү 3 кеззөн удуртулга болдурбушаан, доктаадыры болзо:
1. Ш. Д. Ооржак — даргазы, Тыва Республиканың Президентизи
2. Ш. В. Кара-оол — дарганын оралакчызы (чопшээржилге сузугаар), Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы
3. Б. С. Шырап — дарганын оралакчызы (чопшээржилге сузугаар), Тыва Республиканың Улуг Хуралының Даргазы
4. З. М. Күзек — секретарь, Тыва Республиканың юстиция сайыдынын оралакчызы
5. А. А. Веричев — Тыва Республиканың Дээди судунуң даргазынын оралакчызы (чопшээржилге сузугаар)
6. О. И. Гаврилов — “Тувинская правда” солунуң редактору
7. С. К. Долгар — Каа-

Хем кожуунуң чагырга даргазы (чопшээржилге сузугаар)

8. Д. К. Донга — “Тыва-связинформ” күрүнө будурдугезинин начальниги (чопшээржилге сузугаар)
9. В. Г. Дубровский — ТывКУ-нуң ректору (чопшээржилге сузугаар)
10. И. С. Идам-Сюрюп — Барыын-Хемчик кожуунуң чагырга даргазы (чопшээржилге сузугаар)
11. В. Б. Кара-Сал — Тыва Республиканың Дээди Хуралынын комитет даргазы (чопшээржилге сузугаар)
12. Р. Ю. Кастаган — Тыва Республиканың Улуг Хуралынын комиссия даргазынын оралакчызы (чопшээржилге сузугаар)
13. С. С. Күжүт — Тыва Республиканың юстиция сайыды
14. Т. Б. Куулар — Тыва Республиканың Дээди Хуралынын комитет даргазы (чопшээржилге сузугаар)
15. Ш. П. Куулар — Тыва Республиканың Профвилелдер чөвүлелиниң даргазы (чопшээржилге сузугаар)
16. Л. К-Б. Маады — Тыва Республиканың Арбитраж судунуң даргазы (чопшээржилге сузугаар)
17. В. Д. Март-оол — Тываның күрүнениң гуманитарлыг шиттирлелер институтуң директору
18. Б. Б. Монгуш — Тыва Республиканың Дээди Хуралынын депутаты (чопшээржилге сузугаар)
19. И. Ш. Монгуш — Тыва Республиканың Сүт-Хол кожуун чагыргазынын даргазы (чопшээржилге сузугаар)
20. П. А. Морозов — Тыва Республиканың ишти болгаш профессионал өөредилге сайыдынын хулээлгезин күөседип турар
21. Н. А. Ондар — Тыва Республиканың Топ сонугада комиссиязынын даргазы (чопшээржилге сузугаар)
22. Н. Ч. Ооржак — Кызыл кожуун чагыргазынын даргазы (чопшээржилге сузугаар)
23. М. И. Санчай — Тыва Республиканың прокуратурунун бирги оралакчызы (чопшээржилге сузугаар)
24. С. Н. Сапова — Тыва Республиканың экономика сайыды
25. Ч. А. Удумбара — РФ-тин Айыл чок чорунуң Федералдык албанынын ТР-де Эргелелиниң начальниги.

Тыва Республиканың Президентизиңиң 2000 чылдың сентябрь 8-те № 752 Чарлыгына № 1 капсырлыга

Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүннеринин ДАҢЗЫЗЫ

Тыва Республиканың Конституция комиссиязынын кежигүннеринин даңзызы

1. Ш. Д. Ооржак — даргазы, Тыва Республиканың Президентизи
2. Ш. В. Кара-оол — дарганын оралакчызы (чопшээржилге сузугаар), Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы
3. Б. С. Шырап — дарганын оралакчызы (чопшээржилге сузугаар), Тыва Республиканың Улуг Хуралының Даргазы
4. З. М. Күзек — секретарь, Тыва Республиканың юстиция сайыдынын оралакчызы
5. А. А. Веричев — Тыва Республиканың Дээди судунуң даргазынын оралакчызы (чопшээржилге сузугаар)
6. О. И. Гаврилов — “Тувинская правда” солунуң редактору
7. С. К. Долгар — Каа-

Хем кожуунуң чагырга даргазы (чопшээржилге сузугаар)

8. Д. К. Донга — “Тыва-связинформ” күрүнө будурдугезинин начальниги (чопшээржилге сузугаар)
9. В. Г. Дубровский — ТывКУ-нуң ректору (чопшээржилге сузугаар)
10. И. С. Идам-Сюрюп — Барыын-Хемчик кожуунуң чагырга даргазы (чопшээржилге сузугаар)
11. В. Б. Кара-Сал — Тыва Республиканың Дээди Хуралынын комитет даргазы (чопшээржилге сузугаар)
12. Р. Ю. Кастаган — Тыва Республиканың Улуг Хуралынын комиссия даргазынын оралакчызы (чопшээржилге сузугаар)
13. С. С. Күжүт — Тыва Республиканың юстиция сайыды
14. Т. Б. Куулар — Тыва Республиканың Дээди Хуралынын комитет даргазы (чопшээржилге сузугаар)
15. Ш. П. Куулар — Тыва Республиканың Профвилелдер чөвүлелиниң даргазы (чопшээржилге сузугаар)
16. Л. К-Б. Маады — Тыва Республиканың Арбитраж судунуң даргазы (чопшээржилге сузугаар)
17. В. Д. Март-оол — Тываның күрүнениң гуманитарлыг шиттирлелер институтуң директору
18. Б. Б. Монгуш — Тыва Республиканың Дээди Хуралынын депутаты (чопшээржилге сузугаар)
19. И. Ш. Монгуш — Тыва Республиканың Сүт-Хол кожуун чагыргазынын даргазы (чопшээржилге сузугаар)
20. П. А. Морозов — Тыва Республиканың ишти болгаш профессионал өөредилге сайыдынын хулээлгезин күөседип турар
21. Н. А. Ондар — Тыва Республиканың Топ сонугада комиссиязынын даргазы (чопшээржилге сузугаар)
22. Н. Ч. Ооржак — Кызыл кожуун чагыргазынын даргазы (чопшээржилге сузугаар)
23. М. И. Санчай — Тыва Республиканың прокуратурунун бирги оралакчызы (чопшээржилге сузугаар)
24. С. Н. Сапова — Тыва Республиканың экономика сайыды
25. Ч. А. Удумбара — РФ-тин Айыл чок чорунуң Федералдык албанынын ТР-де Эргелелиниң начальниги.

Тыва Республиканың Президентизиңиң 2000 чылдың сентябрь 11-де № 753 Чарлыгы биле бадысан

Тыва Республиканың Конституция комиссиязының РЕГЛАМЕНТИЗИ

1. Ниити чүдүлдер
1. Тыва Республиканың Конституциязынын чаа эдилгезинин талазы биле Тыва Республиканың Конституция комиссиязын (моон ийди — комиссия дээр) Тыва Республиканың Президентизинин 2000 чылдың сентябрь 8-те № 752 Чарлыгы сузугаар тургускан.
2. Комиссия болзо Тыва Республиканың Конституция комиссиязынын төлөвилелиниң структуразын болгаш кол чүдүлдерин утказын толарадыр талазы биле сонургалды күрүнө организацияларынын, албан черлеринин болгаш юридиктиг эргелиг хой-ниитин дугурушунган ходелешкинерин хандыгар орган болуп.
3. Комиссия Тыва Республиканың Президентизинге отчеттуг, ооң ажилдакчыларын состав ол бадылаар.
4. Комиссия бодунуң ажил-чорудулгазына Россия Федерациязынын Конституциязын, Россия Федерациязынын болгаш Тыва Республиканың хоойлузын база өске даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларын, а ол ышкаш бо Регламентини удуртулга болдурар.
II. Кол сорулгалар
3. Комиссиянын кол сорулгалары болзо:
1) Тыва Республиканың чоунуң Улуг Хуралынын (сөздизинин) ийги чыгыжынын саналдааны Тыва Республиканың Конституциязынын чаа эдилгезинин төлөвилелин сайзандыгга талзы биле саналдарны белеткээри;
2) эрге-хоойлу реформазынын концепциязынын кол кезектеринин талазы биле эрге-хоойлу чарыттылга херегелди толарадыр шинчилел аждыдар чорудары биле саналдарны ажилдап кылдыр;
3) Тыва Республиканың Конституциязынын чаа эдилгезинин төлөвилелин кол чүдүлдерин структуразын болгаш утказын толарадыр;
4) Соолуг вариантыны — Тыва Республиканың Конституциязынын чаа эдилгезинин төлөвилелин ажилдап кылдыр;
5) Тыва Республиканың Конституциязынын чаа эдилгезинин төлөвилелин чедир ажилдап кылдып турарынын дугайында дыңдалыры.
V. Комиссиянын эргелери
5. Анаа онааган сорулгаларны күөседип тура, комиссия болзо:
1) Тыва Республиканың Конституциязынын төлөвилелин ажилдап кылдыр;
2) Тыва Республиканың Конституция комиссиязынын Регламентизинин бадылаар (кожуп каан).
2. Бо Чарлык ону парлаан үезинде эгелзеш күшүгү болуп эгелээр.
Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК
Кызыл хоорай, 2000 чылдың сентябрь 11. № 753

оредилге албан черлеринин, а ол ышкаш юридиктиг эргелиг хой-ниитинин төлөлдүктерин хаара тударына херегелди толарадыр;
2) Тыва Республиканың Конституциязынын чаа эдилгезинин төлөвилелиниң кезектеринин талазы биле ажилчы бөлүктөргө ажалдаары биле хаара тудуп турары кижилерин хуваары;
3) Ажалды организацтаары, башкалары болгаш контролдаары, ажилдап кылдырган саналдарнын анализин кылдыр, чедир кылдырмаан ажалдаары болгаш карышкартарын чалдыр талазы биле рекомендаццияларны бээр;
4) Тыва Республиканың Конституциязынын төлөвилелин структуразын тургузар (саналдарны ажилдап кылдыр) болгаш ооң утказынын талазы биле ажалды чоруп турарынын дугайында ажалчы бөлүктөр удурткучуларын дыңдалары;
5) Айттырган түнелдер чогуур түнел чок болган таварылга чедир ажилдап кылдыр чедир дээр эгидер эргелиг ажалчы бөлүктөртин удурткучуларын кирери Тыва Республиканың Конституциязынын төлөвилелин саналдар талазы биле түнелдерин бээр;
6) Концепциянын кол кезектерин ажилдап кылдыр болгаш ийителештирери, Тыва Республиканың Конституциязынын бунду-буну төлөвилелин ажилдап кылдыр;
7) Тыва Республиканың Президентизинге, Тыва Республиканың Дээди Хуралына Тыва Республиканың Конституциязынын төлөвилелин чедир ажилдап кылдып турарынын дугайында дыңдалыры.
I
V. Комиссиянын эргелери
5. Анаа онааган сорулгаларны күөседип тура, комиссия болзо:
1) Тыва Республиканың Конституциязынын төлөвилелин ажилдап кылдыр;
2) Тыва Республиканың Конституция комиссиязынын Регламентизинин бадылаар (кожуп каан).
2. Бо Чарлык ону парлаан үезинде эгелзеш күшүгү болуп эгелээр.
Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК
Кызыл хоорай, 2000 чылдың сентябрь 11. № 753

Тыва Республиканың Конституция комиссиязынын ажилынын Регламентизинин дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫҢЫ
Тыва Республиканың Президентизиңиң 2000 чылдың сентябрь 8-те № 752 Чарлыг боттандырар сорулга биле Тыва Республиканың Конституциязынын 69 чүдүлүгү 3 кеззөн, 73 чүдүлүгү 3 кеззөн удуртулга болдурбушаан, доктаадыры болзо:
1. Тыва Республиканың Конституция комиссиязынын Регламентизинин бадылаар (кожуп каан).
2. Бо Чарлык ону парлаан үезинде эгелзеш күшүгү болуп эгелээр.
Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК
Кызыл хоорай, 2000 чылдың сентябрь 11. № 753

ЧЫРЫП ЧОР АМ

Сенг коорге чүгөтө... Сеткилде күзүңү дег... Сеткил-хоңшун чырып дээр-дир...

СЦЕНАЗЫГ ЧУРТГАЛГА

— Кыс бооп көрбээн дээрден башка, Мартай байгы иштиң шуптузун кылды билдир, куш дег уяр, курт дег үгээр...

АРБАНЫМЧЕ АЯН-ЧОРУК

Барымдаалыг тоожудан эгелер (Уланчызы. Эгеzi № 98, 99, 101 "Шында"). Оларнын аразында Токпай угбавыс биле Чылды...

СӨӨЛГҮ КУНДАГА

Чүткүл-күзөл белдиктерге сөрүк кирип, Чуртталгамнын калдыг-бертиг дөштеринге Чула болуп, ыдык утка немен чороан...

Алексей Арапчор боду база "Межегейниң оглу" болгаш кады ойнап өскөн, өөренип чораан, кады ажилдап чораан акызы, эжи Демьян Енданович Оюнуң (Ловуңчартын) дугайында барымдаалыг тоожуда бижээн. Ол тоожуну "Межегейниң оглу" деп адаан.

МЕЖЕГЕЙНИҢ ОГЛУ

(Барымдаалыг тоожуга хамаарыштыр)

Чулун И. Межегейге баргаш, ол чер аныяктарынын бир улуртукчузу болуп, школага топкак ыш белеткелди эвилелден тургаш, булуң-даа сып, арбан даргазынга бижээчилеп-даа, фронтуге чоруун деп билдиришкен-даа бижити, тура-соруун сыкпайн ажилдап, чурттан чораан.

Николай Куңун, Демьян Оюн олар ырак черге аажок кызып ажилдап турганар. Чоорту оларын Роман Хундай-оол, Алексей Арапчач суугар солаан. Соок дүжүп, кыш ортузу чедип чорда, школа эргелекчири Р. Хундай-оол аажок ачарай берген. Кожун төвүндө келген инспектор Демьян Оюн апташ чорукан. Аир аарып Р. Хундай-оолдун мунган Доруг-Аскырай улуг харга соокка бергелешти турупкан. Демьян бир коорге, эжинин арны агара берген, бүгү боду коожелени берген ышкыш боорга, ол керикка, алгаш келдиргеш, оон бергүн дүй келдиргеш, ону харга кылдындар хооп алган. Ол-бо хапын турган, Демьян улуг одат-лаа кыныккан. Экин хардан уштуп эскээрге, ол шору чыгыпта берген болган. Р. Хундай-оол Чаа-Хол чурттугун, бистин база эживе.

Арапчор ОКСУР. тыны боой туудуп келген кара олум чалыттыгынан. Долгар Бедиковна караанын чажын аштагышаан: — Кандыг ышкыш-тыр, эмчи? — Ажырас, каш хонган, кадык-чаган апар — дөш, эмчи дашкаар үне берген. Эмчинин сеткил-чүрүнде кара даш уштууну чаштаан, үүрмектинен бугу берген ышкыш болган. Хүн хуузунда электен хооревей, даарта, соонда хун келер, ужуражып көрү хун экиг арны кончуг, кыдыра угаан чазыга дүжөр деп чүве ол ээспе. Эд эки тыла чакчыла — эки кижилер кижиге чедирген баты эки буян биле харылааш, ык бодандыр билдирди кол эки утказы бо-дур. Оон улаштыр бо-ла нонда "Эскертимези улуг", "Сагыша чырып чоруур", "Чагылыг бижиктич чаткалыг өчүзү", "Ужур таварышкан" деп сактышкын чогаалдар база бар. Ында кол тема — ол бодуңу үде тыва арактарың ажы-теңи өөредир дөш ССР-ниң төп областарында келген анык орус дыл башкыларының, бергелерге шыдамсык, ачыдузалыг күш-ажылдыг дугайы база Тывага ортумаак эртеминг башкыларын белеткээрине улуг үлүгүзүн кирген директор Семен Чыпезевтик Уркович, оон эжи Игорь Чаговик Эргил-оолдун дугайында, эскертимей утундуруп бар чоруур бөдүр ачы-хавыкалыг кижилер дугайы сактып бижээн.

Эргим номчукчулар, чогаалчы башкывыс Алексей Дүгөрөвич Арапчорун тоожуларын, чечен чогаалдарын боттарынар тодаргай долузу-биле сонургап, сагырып номчуур боор силер деп буюруп ою мен. Кызыл хоорой. Алексей ДАМДЫН.

(Уланчылы).

Моол хүреш

Эң-не дээрелерин таныштырайн

Моон мурнунда түрк үстүг хүреш дугайында (Шын, № 86, 1998.10.13) бижээн чүүлүмү сонуурган...

ның база бир чедишкени болза, 1963 чылдың Улуг наадмында 19 харлыг тургаш...

дээр. Оон бир солун чүве, анаа-ла-бир мөгелериг тоолдар сагындар, Завхан аймактын арзыланы О. Сэрээтэр...

авырга арван застийн наадмында (он чазактын наадмы) 1916-1923 чылдар аразында 8 чыл дургаар шүүп келген дээр...

ЭПТИГ-ДЕМНИГ

Муур дөртөн чыл бурунгаар Бажың-Алаак ортумак школазының баштайгы "кураукпайлары" болуп кирген...

Мая Хелеевна школаны дооскап, Кызылдың эмчи училищесин чедишкенини-биле кирип алгаш, анда барып өөрени берген.

Ооржактар — дорт уругунун ала-неси. Уругларнын эн улуу — Чойганмаа 1997 чылда Кызылда Тыванын күрүне университетинин биология-химия факультетин дооскаш...

Моол хүреш тыва хүрештен улуг ылгал чок. Ынчангаш моол мөгелеринин соолгу чылдарда Кызылда болган тыва улустун Наалым байырларларынче эвээш кээп турарына болгаш тыва мөгелеринин Моол улустун Улуг наадмына дорт киржир эрге чогуна хомуудаар кижидир мен.

Хор-Тайга суурга үш чыл ажылдаш, оон база катал Чадаана хоорайга кожуп чедип келгенер. Мацаа келеш Кийм-оол Дамчат-оолович биегиле ажылдаш...

Мыйдыг төлөттиг уругдарын оотуруп кижизиткен өг-бүдө ам бо чылды боттарынын Бажың-Алаак ортумак школазының доосканынын 30 чыл оон төлөттиг утканнар. Оон-онде чергелештир бо чылдын август 4-те өг-бүдө тукканындан бээр 27 чыл болур оон база-ла демдегелээр.

Александр МОНГУШ, Чадаана хоорай.

БАЗА БИР ЧИДИРИГ

Сентябрь 8-те Чечен Республикага Россия Федерациязының девискээринин бүдүн-бүрүн турарын, күрүненни айынал чок чоруун база хамаатыларнын хоойлу-дурмуңу дүүштүр хостуг эргелерин хандырар талазы-биле албан ужурунда сургакчылаашкына чорашаш, Тыва Республиканын ИХЯ-ның онза даалгалар күөсөдир отрядынын чолаачызы Дмитрий Александрович Субботин маадырлыгы-биле өлгөн.

Ол 1979 чылдың май 13-те Бурятияга төрүтүнгөн. 1999 чылда Тывага келгеш, милиция органына ажалдап эгелзэн.

Бо чылда бистин шаг-даа ажалдакчылары үш дугаар чидирлиг бооп турары улуг кажыдал дээрзи билиннир.

“ШЫН” СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР Бистин ынак ачавыс, кырган-ачавыс, бээвис, катывчыс күш-ажылдын хоочуну Дамбаадан Дембирович ДОНГАК 81 харлап бар чораш, үр арааш чырык делегейден, хой ажы-төлүндөн, оскус уруглардан, арбын хоор чоңундан чагыс-сөзүн берип чыксап, чарлып чоруткан.

Улуг хундүлүг, угааныг, чараш ачавысты эки үдешкен бүтү чоңуна, чөөнери Шагдырводаларга, кудаларына, Чыргак суму чагыргазына, ортумак школа коллективинге, эмчи керин Орлан-кыс Довуевнага, кожуунуну улус өөредилге килдининин улуг бугхалтери Анчимаа Часыдаковнага, инспектору Чыргал-оол Докпаловичине, Чыраа-Бажы ортумак школазынын коллективинге, директору Зоя Шоюн-ооловнага, угбаларыныс Борбак-оолдарга, Кара-Донгактарга, Илья, Роза, Василий, Любовь Кууларларга четтиргенинисти илереттинис.

Өөнүн ишти Клара ДОНГАК, ажы-телү Дамбааданнар.

ЧИТКЕНИН БАРЫМДАЛААШ... Светлана Сергеевна Ховалыгының Иркутскинин өлүк-адгы-кеш техникумун 1983 чылда дооскан дипломунун читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Моол хүреш тыва хүрештен улуг ылгал чок. Ынчангаш моол мөгелеринин соолгу чылдарда Кызылда болган тыва улустун Наадым байырларларынче эвээш кээп турарына болгаш тыва мөгелеринин Моол улустун Улуг наадмына дорт киржир эрге чогуна хомуудаар кижидир мен. Ол эвес болза тыва мөгелеринин Күдөрөк өбөгөвистин маадырлык чоруун каталтап шыдаарына сөткилим ханызындан бүүрүдүр мен. Чүге дизе тыва хүрештин-даа эн-не дээрелери бар, оларнын кожаларынын дээрелеринден дудак чок деп бүүрүл тыва кижиле бүүрүдүр бар болгай. Ынчангаш 90 чылдарнын соонда тыва хүрештин каракка илден депшиглээне улуг роль ойнаан Тулгаа Өлзей баштаан моол мөгелеринин соолгу катал Кызылче эвес-даа бол, Чоон-Хемчик кожуунуна апрель 14-15-те эрткен Арзылан Чамыян атты тыва хүреш маргылдаанынче кээп хүрешкени өөрүңүр-дүр.

Мыйдыг хевирлиг харылзааларны чүгө хүрешке эвес, чижек-биле бут бөмбүүңе-даа чорудар үези келген.

Игорь ДАМДАКТЫН чүраан чүруу.

1997 чылдарнын Улуг наадмында шүүген Б. Бат-Эрдэнэ авырга октадып, 5 катал үжүрлешкен мөгелер-дир. П. Дагвасүрэн арзылан үш катал үжүр билашкан дээр. Ам эң хой үжүрлешкен мөгенин соонда, чаанга чедир хүрежин, ол алдар-адын эн хой камгалал шыдаан мөгелер-биле таныжынар. Чаандэрге 512 мөгелден 4-ке кирип хүрешкен мөгенин алдар-ады дээрзин сагындарып каайн. Эң күштүг чаан болза Байноян аймактын Лу гун кожуунундан мөгелер Г. Вандан соонда тыва хүрештин каракка илден депшиглээне улуг роль ойнаан Тулгаа Өлзей баштаан моол мөгелеринин соолгу катал Кызылче эвес-даа бол, Чоон-Хемчик кожуунуна апрель 14-15-те эрткен Арзылан Чамыян атты тыва хүреш маргылдаанынче кээп хүрешкени өөрүңүр-дүр.

Мыйдыг хевирлиг харылзааларны чүгө хүрешке эвес, чижек-биле бут бөмбүүңе-даа чорудар үези келген.

Кызыл-Маадыр СИМЧИТ, Турцияда Анкара университетинин студентизи.

Ажыктыг хурал

БӨЛҮК ТУРГУСТУНГАН

Монгун-Тайга, Бай-Тайга, Барыин-Хемчик кожууннарнын болгаш Ак-Довурак хоорайнын кароо багайларнын каттышкан ниитилелинин даргазы Ираида Шаңгыр-оолоана Кууларга башташкан даргалар кароо багайлар-биле ужуражып, хуралды эрттирген. Ол хүн Монгун-Тайга кожуун чагырга черинин удурткучуларынын кожуунга чок турганы арай хомуданчыг болган. Ынчалза-даа ук хурал бедик деңгелге эрткен. Ырак-узак Мөгөн-Бүренден безин 2 ингалитин кээп олурушканын чугалаарга-ла четтир.

багайларнын шын түнүп үндүрүп, оларнын бажың-балгалыгына кирип, инвалит кижиле бүүрү-биле ижин-кара чокка чугалаа-жыры, херек болза ол-ла доран калдык-бир дузаны көргүзери болгаш ачы-буян марафонун эрттирери турган. Ачы-буян марафонун ыж дугуржуп тургаш, сентябрь ортан үезинде бүгү сайгарыкчыларнын, ажил-агыйлар, албан, организацияларнын, чоңуну калбак киржилтези-биле эрттирер деп хуралга доктааткан.

ажылдын хоочуну, орус дилды база кончуг эки билир Хүрен Сотпаевич Донгакты сонгуп алзы-высса, черле частыргы болбас. Оралакчызына аныак, шимченгир, улус-чон-биле чугалаажып бил-лир Ашмаа Аңчы-ооловна Ондарны сонгуп алзы-высса база ажырабас деп болаар мен. Олар бистеринин иле-гелинисти хандырып шы-даарлар-даа. Чугаам төн-чүзүнде бо хуралга келген улуг-бичин кижиле бүүрү-дүр тускай белекчештерини ол ырактан эккен үлө бер-гени дээш мында олурган-нарнын мурнундан өөрүч четтиргенинни илередиң-корейн. Улуу-биле четтир-дил! Ажыл-үчүлөңер ам-даа бүдүп чорун. Оруунар ак болзун!

Монгун-Тайга кожуун бооп тургустунуп келгенден бээр кароо багай улустун тускай организациязы чок турган. Ам-ындыг организациянын тургустуну турары бо, Бертик-межел, аарыг-аржык, коор-карактар улугу чок, азы өскөрү чугалааларга, социал камгалалы чок удуека бо үеле амалдаран-чурттаары береди эни-биле бот-боттарын каракта-жып, деткижиң чоруур кылдар оларнын чурттап турар черлеринин айы-биле мыйдыг бөдүктерин, каттыжышканын арын тургузарын үе негеп келген. Барыин-Хемчик кожуунда кожууннар аразынын, кароо багайлар ниитилелинин эге организациянын хайгааралында ам чүгө Бай-Тайга, Барыин-Хемчик, Ак-Довурак эвес, а Монгун-Тайганың кароо багайлары база хамааржы берени ол.

Ачы-буян марафону бо улаада болдунмаан-даа болза, өске салдыган со-рулалар эки эрткен дээр-зин ук хуралдын киржиң-чиперинин саналдарындан дынап болур. Чижээ-дээрге, күш-ажылдын хоочуну, хоочун башкы, журналист, 80 хар чоокчулар олар Белзи Балганович Ады-Түлүштүн саналы бо: “Кожуунда дыка-ла хой чылдарда чурттап чор мен. Мынча кырыкче бо

кожуунда кара багайлар талазы-биле үстүкү чер-лерден хайгааран кээп турган деп чагыс-даа дынаваан мен. Бо келгеш, бистин хайгаарал, амы-дырап-чурттап оларынчы-ты көрүп келген даргала-рымга сөткилим ханызындан өөрүч тур мен. Кырган боордан аңгыда, оода-ла карактарымы база көзүл-бестей берген. Базар-баар чер чок, бажыңга муңчу-луп олар турдум. Ам бисти эвилелдээр, уштан-баш-таар бөлүктү тургусканы кончуг эки-дир. Шагда-ла тургузар ужуруг чүве-дир ийин. Ам канчаар, орай-даа болза ажырабас. Бисти удуртуп-баштаар дарга-лыкка аравыстан эн иле-челиг, чүвени бижиң, помчуп шыдааттар, бистерни эки билир, үстүкү даргаларга калдык-даа айтырыллары салып-даа, негеп-даа шыдаар шак ыңгыр кижиден сонгуп ап көрээлиңер. Мен болаар-ымга, шак ыңгыр, биске тааржыр кижиле база күш-

ШЫН Кызыл хоорай, Кривоноярская, 100. Индекс 667000. ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш “Шын” солун редакциязынын коллективин. Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Чимисмаа Монгуш, Аладин-кыс Монгуш, Урана Базыр-оол, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек. РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91, секретариат — 3-34-98. Солун келбейн барганда, даразында телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92.

КИЛДИСТЕР: Нингилел-политиктиг килдистер — 3-39-15; Компьютер орозун — 3-36-82; Бухгалтерия — 3-41-16. Солун неделяда үш катал үпер Хемчээли 2 парламал ама. Тиражи 4235. Чагыт 100.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 АКБ ОАО Банк “Тувакредит”, ИНН—1701008465; корп сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Солун Россия Федерациязынын Парлаалга болгаш массалык информация чепектеринин талазы-биле хоойлуду-лазынын чорудулгазына контроль болгаш буртукелениң Тыва девискээр эргелелин буртукелтигенин. Буртукелтирген дугаары — Т-00007. ТР-нин парлаалга болгаш информация куркомнелинин типографиязына парлаан. (Кызыл, Шеткинни-Кравченко, 1). График суугаар ат салган шагы 23 шак. Солунда парламенттин материалдарын авторларнын бодалары редакциянын туружу-биле дүүшейн барып болур. Айтылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дынадылгалары дээш авторлар боттары харылдаар.